

Palankios šeimai politikos vertinimas Lietuvoje

Sonata Vyšniauskienė, Rūta Brazienė

*Lietuvos socialinių tyrimų centras
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius*

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.16.3.19342>

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjamas palankios šeimai politikos priemonių vertinimas. Tyrimo mokslinė problema nusakoma šiais klausimais: kaip mažamečių vaikų turintys vyrai ir moterys vertina palankios šeimai politikos priemones Lietuvoje? Kaip ir kodėl vyrai ir moterys renkasi (nesirenka) išeiti vaiko priežiūros atostogų? Kokius tobulinimo pasiūlymus galima suformuluoti palankiai šeimai politikai tobulinti Lietuvoje?

Tyrimo rezultatai atskleidė, jog ekspertai ir informantai pakankamai kritiškai vertina šeimai palankios politikos priemones Lietuvoje ir linkę išskirti daugiau trūkumų nei pranašumų. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog valstybė šeimoms su mažamečiais vaikais turėtų užtikrinti tinkamas išmokas ir kitokius socialinės paramos būdus; gerinti esamas motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų schemas, teisinį reguliavimą; atkreipti visuomenės dėmesį ir suteikti subsidijas jaunoms šeimoms ir taip padėti įsigyti nekilnojamąjį turtą; įsteigti daugiau dienos centrų tėvams ir taip suteikti galimybę palikti mažamečius.

Raktažodžiai: šeimos politika, šeimai palanki politika, šeimai palankios politikos priemonės, šeimai palankios politikos priemonių vertinimas.

Keywords: family policy, family friendly policy, family friendly policy measures, evaluation of family friendly policy.

Įvadas

Temos aktualumas. Pastarąjį dešimtmetį daugelis išsivysčiusių šalių susiduria su gimstamumo mažėjimu, darbo vietų jauniems tėvams su mažamečiais vaikais trūkumu, darbdavių vengimu darbovietėse taikyti lanksčias užimtumo formas, vaikų priežiūros paslaugų trūkumu ir kitomis problemomis. Atsižvelgiant į tai, valstybės vis daugiau dėmesio skiria vienai iš svarbiausių šeimos politikos krypčių, t. y. šeimai palankios politikos kūrimui, taip tikėdamiesi pagerinti šeimos galimybes derinti profesinę veiklą su vaikų priežiūra ir paskatinti moteris ir vyrus aktyviai dalyvauti darbo rinkoje ir užtikrinti lyčių lygybę. Išvardytos problemos sąlygoja šeimai

palankios politikos priemonių ir lanksčių darbo vietų poreikį, kurias naudojant būtų galima užtikrinti problemų, susijusių su darbo ir šeimos vaidmenų derinimu, sėkmingą sprendimą.

Socialinė, ekonominė, kultūrinė ir politinė aplinka suponuoja prioritetingas šeimai palankios politikos kryptis, tarp kurių postindustrinėje visuomenėje, šeimos politikos priemonių sistemoje aktualiausia tampa šeimai palankios politikos sritis – *darbo ir šeimos vaidmenų derinimas*. Stengiantis suvokti darbuotojų mokamo darbo ir šeimos suderinimo svarbą, aktualu aptarti pagrindinius svarbių šeimai palankios politikos krypčių sudedamuosius elementus, t. y. darbinių ir šeiminių vaidmenų derinimo perspektyvas Lietuvoje, lanksčių užimtumo formų vaidmenis ir formas, motinystės, tėvystės, vaiko priežiūros atostogų rūšis ir tvarką Lietuvoje, taip pat paramos šeimai formas ir jų teisinio reglamentavimo ypatumus Lietuvoje.

Lietuvoje taip pat siekiama sėkmingiau derinti šeiminius ir profesinius vaidmenis. Tai atsispindi įvairių teisinių ir strateginių dokumentų nuostatose, t. y. vyrų ir moterų lygių galimybių programose. Vieni pagrindinių *Moterų ir vyrų galimybių programos (2015–2021)* tikslų yra nuosekliai, kompleksiskai ir sistemingai visose srityse skatinti moterų ir vyrų lygybę, skatinti vienodas moterų ir vyrų galimybes užimtumo ir darbo srityje, siekti šeiminio ir profesinio gyvenimo balanso.

Mokslinio tyrimo problema nusakoma šiais klausimais: kaip mažamečių vaikų turintys vyrai ir moterys vertina palankios šeimai politikos priemones Lietuvoje? Kaip ir kodėl vyrai ir moterys renkasi (nesirenka) išeiti vaiko priežiūros atostogų? Kokius tobulinimo pasiūlymus galima suformuluoti palankiai šeimai politikai tobulinti Lietuvoje?

Šio straipsnio tikslas – ištirti palankios šeimai politikos priemonių vertinimą Lietuvoje ir pateikti tobulinimo rekomendacijas. *Uždaviniai*: 1) pateikti šeimai palankios politikos sampratą; 2) aptarti šeimai palankios politikos sampratą gerovės valstybės modelių kontekste; 3) pateikti šeimos politikos priemonių vertinimą ir rekomendacijas. *Tyrimo metodai*: mokslinės literatūros analizė, pusiau struktūruoti interviu, ekspertų interviu.

Palankios šeimai politikos samprata

Šeimai palanki politika – viena iš pagrindinių šeimos politikos sudedamųjų sričių. Tai viena labiausiai aptarinėjamų ir kritikuojamų viešosios politikos sričių Lietuvoje. Vykstančios diskusijos, kas yra šeima, kaip šeimos politikos objektas, ar pagrįstai buvo sumažintos motinystės (tėvystės) išmokos, kaip vertinti tai, kad Lietuvoje vaiko priežiūros atostogos yra beveik ilgiausios Europoje, kas atsakingas už gimstamumo mažėjimą Lietuvoje, profesinių ir šeiminių vaidmenų derinimą ir kt., girdimos vis dažniau. Kavoliūnaitė-Ragauskienė [13] pastebi, kad „<...> šalies piliečiai arba darbdaviai, iš šalies pareiškiantys pasisakymus apie šeimai palankią politiką ar paramą, tai tokie asmenys, kuriems šeimos ir darbo derinimo priemonės nėra priimtinos, arba pensininkai, kuriems motinystės (tėvystės) išmokų didinimas reiškia pensijos sumažėjimą <...>“

Palankios šeimai politikos klausimus nagrinėjo Lietuvos ir užsienio

mokslininkai, tačiau iki šio nėra bendro šios politikos apibrėžimo [2; 3; 13; 14; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23]. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (angl. *OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development*) palankią šeimai politiką apibūdina kaip į profesinį užimtumą orientuotas priemonės, kurios padeda derinti profesinius ir šeiminius įsipareigojimus, atsižvelgiant į šeimos išteklių adekvatumą, vaiko vystymosi poreikius, palaiko tėvų pasirinkimą darbo ir vaiko priežiūros plotmėje ir lyčių lygybę darbo rinkoje. Jančaitytės [10] teigimu, palanki šeimai politika – tai priemonės, suteikiančios galimybę darbuotojams, auginantiems vaikus, derinti šeiminių ir profesinį gyvenimą.

Mokslinėje literatūroje aprašoma daugybė šeimai palankios politikos priemonių, suteikiančių galimybes derinti šeimą ir darbą. Stankūnienė ir kt. [18] skiria šias pagrindines darbo ir šeimos derinimo priemonių grupes: vaiko priežiūrai skirtų atostogų ir jų mokėjimo sistemą, vaiko priežiūros paslaugas, lanksčias užimtumo formas. Šios priemonės iš esmės ir sudaro palankios šeimai politikos pagrindą. Tačiau neretai šios priemonės yra papildomos ir kitomis paramos šeimai politikos gairėmis ir palankios šeimai politikos sritimis. Galima teigti, jog toks šių priemonių suliejimas iš esmės neišryškina palankios šeimos politikos galimybių. Tai gali būti įvairios išmokos arba mokesčių lengvatos, (iš dalies) nemokamos viešojo transporto paslaugos, būsto ir kompensacijos subsidijos ir kitos panašios paramos formos.

Palankios šeimai politikos priemonių poreikis didėja ir naujausių demografinių pokyčių kontekste. Daugiau nei per du dešimtmečius iš esmės pasikeitė Lietuvos ir Europos Sąjungos šalių šeimos demografinės charakteristikos: susilpnėjantys tradicinės šeimos bruožai ir įsivyraujantys moderniosios šeimos bruožai: santuokų sumažėjimas, santuokų atidėjimas vyresniam amžiui, kohabitacija, įsivyrėja šeimos, auginančios mažai vaikų, savanoriška bevaikystė ir kt. [18]. Vykstantys pokyčiai šeimose labai sparčiai ir glaudžiai susiję su ekonominių, socialinių ir politinių struktūrų pokyčiais šalyje, kuri turėjo įtakos visoms visuomeninio gyvenimo sferoms, taip pat ir šeimai. Viena pagrindinių priežasčių – šeimos ir darbo suderinimo galimybės, vaikų susilaukimas ir auginimas siejamas su didelėmis išlaidomis ir finansine šeimų, taip pat visos šalies situacija [18]. Remiantis Lietuvos statistikos departamento statistinių duomenų portalu, 2016 m. buvo 1,7. Tokie gimstamumo rodikliai rodo tai, moterys Lietuvoje vis rečiau ryžtasi motinystei. Vyrai ir moterys kaip vieną iš gimstamumo mažėjimo priežasčių nurodo moterų gimdymo atidėjimą dėl karjeros [12]. Tampa akivaizdu, jog darbuotojams, turintiems mažų vaikų, ypač reikšmingas palankus darbdavių požiūris į vaikų gimdymą ir auginimą, taip pat ir vykdomos palankios šeimos ir darbo derinimo priemonės Lietuvoje. Lietuvai reikalingi pokyčiai palankioje šeimai politikoje. Buzaitytė-Kašalynienė, Atmanavičienė [4], teigia, jog moterų informacijos centro atliktoje apklausoje 25 proc. vyrų ir moterų nurodė, jog jiems yra sudėtinga suderinti šeimynines ir profesines pareigas. Pagrindinėmis priežastimis respondentai įvardija finansinių šeimos galimybių ir lanksčių užimtumo formų trūkumą. Besikeičiant visuomenei, keičiasi ir šeimos vaidmenys, skiriama vieta moterų lygiaverčiam dalyvavimui darbo rinkoje, tokiu atveju kyla konfliktas, siekiant suderinti darbo ir šeimos sferas.

Šiame straipsnyje labiausiai bus orientuojamasi į paramos tėvams derinti šeimą ir darbą priemonių grupę, t. y. lankstesnes ir dosnesnes motinystės (tėvystės) ir vaiko priežiūros atostogas, kokybiškas vaiko priežiūros paslaugas, darbo ir šeimos derinimo mechanizmus ir t. t.

Šeimos palanki politika gerovės valstybės politikos modelių kontekste

Šiame poskyryje aptariama šeimos palanki politika gerovės valstybės modelių kontekste. Įvairias gerovės valstybės modelių klasifikacijas siūlo daugybė autorių, tačiau vienas žymiausių mokslininkų šiame kontekste yra danų mokslininkas Esping-Andersen [6; 7]. Esping-Andersen 1996 m. pasiūlė gerovės valstybių modelius, kurie buvo grindžiami socialinių teisių charakteristikomis, stratifikacijos sąlygojama struktūra ir *valstybės–šeimos–rinkos* savitarpio santykių būdais. Atsižvelgiant į tai, kaip skirtingos valstybės įgyvendina savo įsipareigojimus, kurdamos socialinę gerovę savo piliečių ir jų šeimų atžvilgiu, Andersen [7] skyrė tris pagrindinius socialinės gerovės valstybių tipus: *liberalųjį*, būdingą anglosaksiškoms šalims (pvz., Australijai, Kanadai, JAV, Jungtinei Karalystei), *konservatyvų-korporatyvinį*, būdingą kontinentinės Europos šalims (pvz., Austrijai, Prancūzijai, Vokietijai, Italijai), ir *socialdemokratinį*, būdingą Šiaurės Europos šalims (pvz., Švedijai, Danijai, Norvegijai) [7; 8; 10].

Liberaliajame socialinės gerovės valstybės modelyje dominuoja *valstybės nesikišimo principas*, kai pirmenybė teikiama rinkai, o individai ir šeimos skatinamos pačios užsitikrinti sau gerovę aktyviai dalyvaujant darbo rinkoje. Šiame modelyje akcentuojama, kad būtent rinka, o ne valstybė garantuoja didžiausią gerovės dalį; valstybės vaidmuo – suteikti tik gana minimalią paramą individams esant skurdui, nedarbui ir kitoms problemoms.

Konservatyvusis-korporatyvinis socialinės gerovės valstybės modelis pasižymi tuo, kad šiam modeliui priklausančios šalys narės pirmenybę teikia tradicinei šeimai ir jos išsaugojimui. Korpi [14] pastebi, kad „*konservatyvaus-korporatyvinio modelio gerovės valstybėse dėmesys skiriamas galimybių tėvams dirbti sudarymui*“. Nors toks požiūris, sudarantis palankias sąlygas vienam dirbančiam šeimos asmeniui – vyrui materialiai išlaikyti visus šeimos narius, šeimos palankios politikos kūrimosi pradžioje ir dominavo daugelyje Europos šalių, tačiau šiuo metu jis silpsta. Stankūnienė ir kt. [18] pabrėžia, jog šiame modelyje vyrauja socialinio draudimo schemų įvairovė, kai skirtingų klasių ir statuso šeimos turi teisę į skirtingas paslaugas ir išmokas. Šio modelio šalyse beveik visos išmokos šeimoms, beje, ir vaiko pinigai, siejamos su dalyvavimu darbo rinkoje.

Socialdemokratinis gerovės valstybės modelis laikomas geriausiu modeliu šeimų visokeriopos gerovės užtikrinimo atžvilgiu. Šio modelio išskirtinumas tas, kad jam priklausančios šalys prisiima didžiulę atsakomybę už savo šalies piliečių materialinės gerovės užtikrinimą ir visiems piliečiams bei jų šeimos nariams yra suteikiamos vienodos teisės į socialines pašalpas ir atitinkamas išmokas. Socialdemokratiniam gerovės valstybių modeliui priklausančių šalių socialinė politika yra universali ir skatina lyčių lygybę. Taip pat šis modelis pasižymi ir aktyviomis darbo rinkos

priemonėmis, siekiant pašalpų gavėjui sudaryti galimybes kuo greičiau pradėti dirbti ir mokėti mokesčius valstybei [1].

1 lentelė. Gerovės valstybės modelių klasifikacija

Šalys ir gerovės valstybės tipas	Ideologija	Šeimos politikos prioritetai
Socialinis-demokratinis (Švedija, Norvegija)	Universali socialinė politika, modeliui priklausančios šalys prisiima didžiulę atsakomybę už savo šalies piliečių materialinės gerovės užtikrinimą, skatina lyčių lygybę ir aktyvias darbo rinkos priemones.	Lyčių lygybė Visiškas užimtumas Imigrantų integracija ir jų socialinės atskirties mažinimas
Konservatyvusis-korporatyvinis (Vokietija, Prancūzija)	Modeliui priklausančios šalys narės pirmenybę teikia tradicinei šeimai ir jos išsaugojimui, modelyje vyrauja socialinio draudimo schemų įvairovė, kai skirtingų klasių ir statuso šeimos turi teisę į skirtingas paslaugas ir išmokas.	Socialinis draudimas Vaiko ir šeimos pašalpos
Liberalusis (Jungtinė Karalystė, Škotija)	Modelyje dominuoja valstybės nesikišimo principas, kai pirmenybę teikiama rinkai, o individai ir šeimos skatinamos pačios užsitikrinti sau gerovę aktyviai dalyvaujant darbo rinkoje.	Darbo rinka Minimali socialinė parama Siauras požiūris į socialinę atskirtį

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis [9, p. 15].

Apibendrinama ir analizuodama gerovės valstybės specifika, Arnlaug [1] skyrė tris pagrindines šalių grupes, kuriose skirsto šeimos pareigas ir atsakomybes. Taigi pirmoji grupė yra Šiaurės šalys, įskaitant ir Daniją, kuriose pareigos šeimai yra minimalios, o valstybės pareiga individualizuota (*liberalusis modelis*). Antroji grupė – Airija, Didžioji Britanija, Vokietija, Austrija, Liuksemburgas, Olandija – šalys, kuriose pareigos šeimai numatomos daugiausia tik *branduolinėje šeimoje*. Tai socialdemokratinis modelis. Trečioji grupė šalių – Graikija, Italija, Portugalija ir Ispanija – pietų Europa, kuriose šeimos pareigos numatomos ne vien branduolinėje, bet ir *išplėstinėje šeimoje*, t. y. vyrauja konservatyvus, tradicinis požiūris į šeimą ir jos sandarą, taip pat asmenų šeimoje atsakomybę Arnlaug [1]. Tačiau konkrečiai analizuojant Lietuvos atvejį, priskirti vienai grupei iš tiesų sudėtinga, nes vyrauja keli šių išvardytų modelių bruožai. Lietuvoje vyrauja liberalus požiūris į šeimos vaidmenų derinimą ir šeimos kūrimą, taip pat vyrauja socialdemokratinis valstybės paramos šeimai modelis ir vis dar konservatyvus požiūris į šeimą ir jos svarbą [9].

Tyrimo metodika

Tyrimui atlikti buvo pasirinktas pusiau struktūruotas interviu metodas, kurio metu informantams buvo pateikiami klausimai, atitinkantys tyrimo temą, išsikeltus tikslus ir uždavinius. Buvo parengtos atskirai tyrimo priemonės tėvams, auginantiems mažamečius vaikus, ir ekspertams. Dalis klausimų abiem tiriamosioms grupėms sutapo. Klausimyną tėvams, auginantiems mažamečius vaikus, sudarė 26 atviro tipo klausimai, o ekspertams – 15 atviro tipo klausimų.

Atliekant tyrimą buvo apklausti 4 ekspertai, atstovaujantys skirtingoms institucijoms, t. y. interviu dalyvavo LR Seimo narė, Europos Komisijos ekspertė,

Vilniaus ikimokyklinio ugdymo įstaigos direktorė ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vyriausioji specialistė (detaliau žr. 2 lent.).

2 lentelė. Ekspertų socialinės demografinės charakteristikos

	Lytis	Išsilavinimas	Pareigybės
Ekspertas nr. 1	Moteris	Aukštasis	Seimo narė
Ekspertas nr. 2	Moteris	Aukštasis	Vilniaus ikimokyklinio ugdymo įstaigos direktorė
Ekspertas nr. 3	Moteris	Aukštasis	ES komisijos narė
Ekspertas nr. 4	Moteris	Aukštasis	Socialinės apsaugos ir darbo ministerija

Šaltinis: sudaryta autorių.

Kita grupė apklaustųjų – tai tėvai, auginantys mažamečius vaikus. Pagrindinis kriterijus atrenkant informantus tyrimui buvo tai, kad jie šiuo metu augintų mažamečius vaikus. Iš viso tyrime dalyvavo 15 informantų (detaliau žr. 3 lent.).

2 lentelė. Kitų informantų socialinės demografinės charakteristikos

	Lytis	Amžius	Šeiminis statusas	Vaikų skaičius šeimoje	Užimtumo statusas	Išsilavinimas
Informantas nr. 1	Moteris	37	Ištekėjusi	2	Dirbanti	Aukštasis
Informantas nr. 2	Moteris	39	Ištekėjusi	2	Vaiko priežiūros atostogose	Aukštasis
Informantas nr. 3	Moteris	36	Išsiskyrusi	2	Dirbanti	Aukštasis
Informantas nr. 4	Moteris	33	Ištekėjusi	2	Vaiko priežiūros atostogose	Aukštasis
Informantas nr. 5	Vyras	35	Vedęs	2	Dirbantis	Aukštasis
Informantas nr. 6	Moteris	35	Ištekėjusi	1	Nedirbanti	Aukštasis neuniversitetinis
Informantas nr. 7	Moteris	32	Ištekėjusi	2	Vaiko priežiūros atostogose	Aukštasis
Informantas nr. 8	Moteris	30	Ištekėjusi	1	Dirbanti	4 kurso studentė
Informantas nr. 9	Moteris	34	Ištekėjusi	1	Vaiko priežiūros atostogose	Aukštasis
Informantas nr. 10	Moteris	35	Ištekėjusi	2	Dirbanti	Aukštasis
Informantas nr. 11	Vyras	38	Vedęs	2	Dirbantis	Vidurinis
Informantas nr. 12	Moteris	25	Ištekėjusi	1	Vaiko priežiūros atostogose	Vidurinis
Informantas nr. 13	Moteris	35	Ištekėjusi	3	Dirbanti	Vidurinis
Informantas nr. 14	Moteris	34	Ištekėjusi	2	Dirbanti	Aukštesnysis
Informantas nr. 15	Moteris	36	Išsiskyrusi	2	Dirbanti	Aukštasis

Šaltinis: sudaryta autorių.

Šeimai palankios politikos priemonių vertinimas tėvų, auginančių mažamečius vaikus, požiūriu

Motinytės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų trukmę tėvai, auginantys mažamečius vaikus, vertina gana teigiamai. Pabrėžiama, jog Lietuvoje šios atostogos vienos ilgiausių Europoje. Pagrindinės problemos, kurias išskiria visi apklaustieji, – motinytės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų išmokų dydžiai. Informantai bendrai

sutaria, jog šių išmokų dydis antruosius metus yra gerokai per mažas, taip pat gaunantiems mažas pajamas šis dydis ir pirmuosius metus (70 ir 40 proc.) yra nepakankamas. Visi apklaustieji informantai teigė, jog šių išmokų augimas paskatintų juos turėti daugiau vaikų ir (arba) jaustis saugiai nusprendžiant susilaukti vaikų. Monografijoje „Lyčių politika ir gimstamumo ateitis“ Bučaitė-Vilkė ir kt. [3] autorių teigiama, jog didesnės socialinės išmokos vaikų priežiūrai ir šeimai išties gali turėti teigiamos įtakos šeimų prokreaciniams ketinimams. Kaip pažymi Gauthier [9], finansinių išmokų dydis turi įtakos ne tiek didesniai vaikų skaičiui šeimose, kiek laikorpiui, kada jų turėti, taip pat sustiprinamas jaunesnių moterų apsisprendimas gimdyti. Kairienės, Jančaitytės, Kolbergytės [12] teigimu, viena svarbiausių priemonių šeimai palankiai politikai kurti yra ikimokyklinių ugdymo įstaigų prieinamumo plėtra. Kitų šalių praktika, pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos ar Prancūzijos, rodo, jog šių paslaugų plėtojimas įtraukiant ir privatų sektorių yra išties reikšmingas indėlis plėtojant šias paslaugas.

Ikimokyklinio ugdymo paslaugų prieinamumą tėvai su mažamečiais vaikais vertina gana teigiamai, tačiau pažymi, jog „*ikimokykliniame ugdyme reikia reformų; galiu pateikti pavyzdį, kaip daroma Europos šalyse. Pavyzdžiui, mama, auginanti vaikus, dirba tik 4 valandas ir išmoką gauna už visą dieną. Arba vaikai būna mokykloje iki 17 val.; ten suteikiamos visos sąlygos mokymuisi, užklasinė veikla, poilsui, mitybai. Pas mus to nėra, užklasinė veikla vyksta, kur reikia vežti, poilsio zonų išvis nėra <...>*“ (informantas nr. 8). Informantai taip pat išskiria ikimokyklinių ugdymo įstaigų prieinamumo klausimus, ypač kaimo vietovėse arba užmiestyje: „*Ne, vaikų darželių yra didžiulis trūkumas. Reikia laukti eilėse, o mažesniuose miesto priemiesčiuose darželiai perpildyti, tad, kaip ir mūsų atveju, vaikus tenka vežti per visą miestą, kas kainuoja labai daug laiko <...> vertinčiau neigiamai <...>*“ (informantas nr. 2).

Pažymėtina ir tai, kad dalis informantų teigė, jog ikimokyklinio ugdymo paslaugų prieinamumas neturi įtakos jų šeimos ir darbo derinimo situacijai. Lietuvoje, palyginti su Europos Sąjungos ir Šiaurės šalimis, ikimokyklinio ugdymo paslaugų prieinamumas vis dar išlieka gerokai mažesnis. Bučaitė-Vilkė ir kt. [3] teigia, kad mažesnes vaikų ikimokyklinio ugdymo lankomumo tendencijas (ypač vaikų iki 2 metų) lemia ilgesnės vaiko priežiūros atostogos ir susiformavęs neigiamas požiūris į ankstyvą vaikų ugdymą ikimokyklinėse įstaigose.

Apibendrinant informantų pasisakymus, galima teigi, jog ikimokyklinio ugdymo paslaugų vertinimas yra gana teigiamas, tačiau vienas pagrindinių beveik visų informantų pastebėjimų – ikimokyklinio ugdymo paslaugų prieinamumas, ypač užmiestyje ir kaimo vietovėse.

Lietuvoje lankstaus darbo laikas buvo reglamentuojamas ir Lietuvos Respublikos darbo kodekse [15], kuris numatė specialias sąlygas dirbantiems ir mažamečius vaikus auginantiems tėvams. Tačiau, deja, lankstaus darbo formos taikomos retai (tokios darbo formos pasitaiko einant kvalifikuotesnes pareigas, pvz., dirbant mokslinį darbą ir kt.). Pasak informanto nr. 13, „*<...> matote, čia labai priklauso nuo atliekamo darbo pobūdžio, daugeliu atveju, manau, sunkiai įgyvendinama, arba tada*

labai atskiriamos sritys, diskriminuojamos tos, kuriuose nuotoliniu būdu, na, negalėtum dirbti <...>“. Reingardės ir Tereškino [17] atlikto tyrimo duomenys rodo, kad lankstaus darbo organizavimo formos, ne viso darbo laiko reglamentavimas paprastai nėra numatyti darbo ar kolektyvinėse sutartyse, nei kitaip reglamentuojamos organizacijų politikoje. Dažniausiai tokie konkretūs atvejai kyla iš neformalių susitarimų organizacijų viduje. Tam tikru būdu dėl tokių neformalių susitarimų lengviau derinti konkrečių individų šeimą ir darbą, tačiau valstybiniu lygmeniu šios politikos formų vis dar pasigendama. Informantai šias formas vertina gana neigiamai, mano, jog jos Lietuvoje neveikia ar neveiktų. Kaip teigia vienas iš informantų, *„nežinau, nemanau, kad tokios formos išvis kada Lietuvoj veiks <...>“* (informantas nr. 11). Taip pat skiriamos problemos dėl šių formų trūkumo Lietuvoje ir negalimybės tokiomis formomis naudotis. Kaip pažymi informantas nr. 12, *„<...> mažai tokių formų man yra žinoma, kad būtų galima naudotis, žinokit“.*

Monografijos „Lyčių politika ir gimstamumo ateitis“ Bučaitė-Vilkė ir kt. [3] autoriai nurodo, jog didelė dalis gyventojų Lietuvoje vertindami lanksčias darbo užimtumo formas labiau koncentruojasi į finansines problemas ir pažymi, jog derinti šeimą ir darbą jiems padėtų ilgesnės ir geriau mokamos vaikų priežiūros atostogos, tačiau atitinkamų lanksčių darbo organizavimo formų jie rinktis nenorėtų.

Darbo ir šeimos derinimo galimybių derinimo vertinimas Lietuvoje yra gana neigiamas. Darbo ir šeimos derinimo priemonių, t. y. lanksčių užimtumo formų, nuotolinio darbo, darbo iš namų arba ne viso darbo laikas, taip pat darbas kelias valandas ir kt. yra tėvų, auginančių mažamečius vaikus, vertinamas neigiamai.

Šeimos palankios politikos priemonių vertinimas ekspertų požiūriu

Ekspertai, taip pat kaip ir iki informantai, buvo linkę išskirti pagrindines palankios šeimos politikos priemones: motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogas, taip pat darbo ir šeimos derinimą: lanksčias užimtumo formas ir ikimokyklinio ugdymo paslaugų infrastruktūrą. Ekspertų pasisakymai nubrėžia konkrečias šeimas palankios politikos tobulinimo kryptis. Pirmiausia – tai motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų trukmė, kuri tiesiogiai veikia moterų ir vyrų (ne)dalyvavimą darbo rinkoje, priežiūros atostogų išmokos klausimai, pasiskirstymo išeiti vaiko priežiūros atostogų tarp vyro ar moters klausimai.

Viena pagrindinių teigiamų bruožų, kuriuos paminėjo visi ekspertai, – tai vaiko priežiūros atostogų trukmė. Nors ilga vaiko priežiūros atostogų trukmė ir susilaukia kritikos, tačiau ekspertai pažymi, kad tai vienas iš labai svarbių aspektų, dėl kurio jaunos šeimos yra linkusios susilaukti vaikų. Vienos ekspertės teigimu, sutrumpinus vaiko priežiūros atostogų trukmę gerokai sumažėtų gimstamumas Lietuvoje. Anot ekspertės nr. 4, *„<...> daug kas labai kritikuoja Lietuvą, kad ji turi tokias ilgas atostogas, bet jeigu mes neturėtumėm tų atostogų, tai, manau, žinokit, iš viso gimstamumas dar mažėtų, nes tai, aš manau, yra vienintelis dalykas, kuris dar šiandien skatina šeimas turėti ir auginti vaikus <...>“.* Ekspertė labai kritiškai vertina teigimus, kad reikia plėtoti ikimokyklinio ugdymo paslaugas, didinti infrastruktūrą ir šių paslaugų prieinamumą, ir pabrėžia, jog Lietuvoje sudėtinga įsteigti lopšelius ir

darželius mažuose miesteliuose, kaimeliuose, kur iš tikrųjų bus tik keli mažamečiai vaikai.

Ekspertų nuomonės dėl motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų trukmės klausimais šiek tiek išsiskyrė. Buvo išskirtos dvi pagrindinės kryptys: atostogų laiko sutrumpinimas didinant ikimokyklinio ugdymo įstaigų plėtrą ir atostogų laiko prailginimas dar vienais metais ir išmokų didinimas. Kaip teigia ekspertė nr. 4, *„neveikia tos priemonės, kurios, pavyzdžiui, apsiriboja tik paslaugų plėtra ir infrastruktūros plėtra, tikrai neveikia, turi būti konkrečiai priemonės, kurios sudaro to konkretaus asmens saugumą ir užtikrina pajamas, nes tada žmogus jaučiasi saugesnis <...>. Nes tos paslaugos, matot, Lietuva yra dar tradiciška labai šalis“.*

Stankūnienė ir Jasilionis [5] pažymi, kad motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų trukmė tiesiogiai susijusi su gyventojų šeimos planavimu, ypač jaunų moterų prokreacijos ketinimais. Autorės teigimu, šalies socialinės politikos, šeimos ir šeimai palankios politikos vienas pagrindinių tikslų turėtų būti užtikrinant jaunų moterų ir vyrų pasirinkimą susilaukti vaikų. Tam bene daugiausia įtakos turi šių atostogų trukmė ir išmokų dydžiai. Ekspertų nuomonės dėl motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų išmokų dydžių sutapo ir vertinimas buvo gana neigiamas, t. y. ekspertų teigimu, šių išmokų dydžiai turėtų būti didesni. Pagrindiniai apklaustųjų argumentai, jog didesni išmokų dydžiai (ekspertų siūlymai įvairūs – dvejus metus po 100 proc. arba abejus metus po 80 proc.) skatintų gimstamumą ir jaunas šeimas paskatintų neatidėlioti ir susilaukti vaikų. Beveik visų ekspertų minimi 2011 metai, kai motinystės atostogų dydžiai buvo 100 proc. trejus metus. Ekspertai sutinka, kad treji metai galbūt yra per ilgas terminas, tačiau pažymi, jog dabartinis reglamentavimas tikrai netinkamas, vertinant tai, jog Lietuvoje vidutinis darbo užmokestis yra gana menkas.

Atliekant interviu buvo klausiama, ir kokia yra jų bendra nuomonė apie šeimos ir darbo derinimo problemas Lietuvoje. Visi ekspertai gana vienareikšmiškai sutiko dėl lanksčių darbo užimtumo formų (t. y. ne viso darbo, nuotolinio darbo ir kt.) Lietuvoje menko populiarumo. Šią tendenciją jie aiškino įvairiai, pvz., *„Lietuvoje nėra tradicijų dėl kelių dalykų, pirmiausia tai, kad dirbant ne visą darbo dieną atlyginimai yra labai maži, ir paprasčiausiai dalinis užimtumas visiškai nesuteikia jokių garantijų. Taip pat darbdavių požiūris yra gana skeptiškas į tuos, kurie dirba ne visą darbo dieną“.* Ekspertas nr. 2 taip pat pažymėjo, kad *„tai turėtų būti požiūrio ir supratimo keitimas, nes visiškai nesvarbu, kiek žmogus valandų ateina, svarbu, kaip jis dirba“.* Galima teigti, jog darbo ir šeimos derinimo klausimus, būtent lanksčias užimtumo formas, jie vertina gana neigiamai. Ekspertų teigimu, Lietuva neišnaudojo visų galimybių ir ES struktūrinių fondų skiriamų lėšų, taip pat valstybėje esančių lėšų tinkamai šiai politikai įgyvendinti. Organizacijose išliekantis tokių formų fragmentiškumas ir pagrindinėmis laikomos viso darbo laiko valandos. Kitas svarbus pastebėjimas – darbdavių požiūris į jaunas moteris (motinas) ir Lietuvos darbdavių darbinės kultūros klausimai, kurie iki šiol verčia jaunas moteris jaustis nesaugiai ir rinktis tarp šeimos ir darbo. Dar vienas svarbus ekspertų pažymėtas punktas, gana paradoksalus, t. y. pačių darbuotojų nuomonės ir požiūriai į ne viso darbo laiko, nuotolinio darbo formas.

Tačiau ekspertų pastebima, jog šios tendencijos keičiasi, pastebima *požiūrio kaita* į lanksčias darbo organizavimo formas.

Šeimai palankios politikos priemonės daugiausia sukoncentruotos į pinigines išmokas, taigi pasigendama šeimos ir darbo derinimo, ikimokyklinio ugdymo plėtros, valstybės požiūrio ir darbdavių supratimo. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų prieinamumui ekspertai pateikė išties labai daug kritikos. Panašias problemas akcentavo ir nemažai Lietuvos mokslininkų: Stankūnienė, Reingardė, Tereškinas ir kt. [17; 18; 19].

Išvados

1. Empirinio tyrimo su įvairių sričių ekspertais rezultatai parodė, kad šeimai palankios politikos priemonės ekspertai Lietuvoje vertina nevienareikšmiškai. Pažymėtina tai, kad, ekspertų nuomone, šeimai palankios politikos priemonės daugiausia sukoncentruotos į pinigines išmokas, taigi pasigendama šeimos ir darbo derinimo, ikimokyklinio ugdymo plėtros, valstybės ir darbdavių palankaus požiūrio.

2. Ekspertai išskyrė pagrindines problemas, kurios, jų nuomone, trukdo įgyvendinti šeimai palankią politiką. Pirmiausia – tai aiškios šeimos ir šeimai palankios politikos vizijos neturėjimas, dažnas įstatymų keitimas ir politikos įgyvendinimo nenuoseklumas norint siekti efektyvesnio darbinių ir šeiminių vaidmenų derinimo. Paminėtina tai, kad 2017 m. Lietuvoje įsigaliojo naujasis darbo kodeksas [16], kuriame įtvirtintas arbuotojo šeiminių įsipareigojimų gerbimas, daugiau lankstesnių užimtumo formų, kurios ateityje turėtų padėti sėkmingiau derinti profesinį ir šeiminių gyvenimą.

3. Apibendrinant informantų ir ekspertų požiūrius, pažymėtina, kad buvo išskirti šie teigiami šeimai palankios politikos aspektai Lietuvoje: motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų trukmė, ikimokyklinio ugdymo paslaugų kokybė, ir neigiami aspektai: motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogų išmokų dydžiai, ikimokyklinio ugdymo paslaugų prieinamumas, lanksčių užimtumo formų stoka ir bendros vizijos šalies šeimos politikos klausimais nebuvimas.

4. Tobulinant palankią šeimai politiką Lietuvoje, pirmiausia turėtų būti orientuojamasi į ikimokyklinio ugdymo įstaigų prieinamumą tėvams su mažamečiais vaikais, ikimokyklinėse ugdymo įstaigose teikiamų paslaugų kokybę bei galimybių suderinti šeiminių gyvenimą ir profesinę veiklą didinimą.

Literatūra

1. Arnlaug, L. *Dirbantys tėvai ir socialinės gerovės valstybė: kintanti šeima ir politikos reforma Skandinavijoje*. Leira Arnlaug. Lygių galimybių plėtros centras. Vilnius: Eugrimas, 2006.
2. Brazienė, R. (2017). 'Lithuania Country Note'. In: P. Moss (ed.). *International Review of Leave Policies and Research 2016*. http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Annual_reviews/2017_Leave_Re

- view_2017_final.pdf [2017-06-13].
3. Bučaitė-Vilkė, J., Purvaneckienė, G., Vaitkevičius, R., Tereškinas A. *Lyčių politika ir gimstamumo ateitis*, 2012.
 4. Buzaitytė-Kašalynienė, J., Atmanavičienė, D. *Darbuotojų ir darbdavių poreikių analizė*, 2005. Tyrimo ataskaita. http://www.seimairdarbas.lt/files/tyrimo_ataskaita.doc [2017-04-10].
 5. Stankūnienė, V. Jasilionis D. *Demografija ir mes*. Kas naujo Lietuvos demografiniam pasaulyje, 2012, Nr. 5. http://www.demografija.lt/users/www/uploaded/Policy%20brief/biuletinis_Nr_5.pdf [2016-12-21].
 6. Esping-Andersen, G. Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies. In: G. Esping-Andersen (ed.). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London: SAGE Publications, 1996.
 7. Esping-Andersen, G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990. <http://www.scribd.com/doc/77492704/Esping-Andersen-The-Three-Worlds-of-Welfare-Capitalism-1990> [2016-11-09].
 8. Gauthier, A. H. The State and the Family. A Comparative Analysis of Family Policies. In: *Industrialized Countries*. Oxford: Calderon Press, 2002. <http://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780198294993.html> [2016-11-17].
 9. Guogis, A. *Socialinės politikos modeliai*, 2008. Vilnius: Eugrimas.
 10. Jančaitytė, R. Palankios šeimai politikos įgyvendinimas Lietuvoje: problemos ir galimybės. *Socialinis darbas*, 2006, Nr. 5(1), p. 30-37.
 11. Jonkarytė, A. Antrojo demografinio perėjimo teorijos bruožai. *Filosofija. Sociologija*, 2002, Nr. 3, p. 35-42.
 12. Kairienė, K., Jančaitytė R., Kolbergytė A. Darbdavių požiūris į apmokamo darbo ir šeimos vaidmenų derinimo galimybes Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 2009, Nr. 8(1), p. 28-37.
 13. Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. Viešosios šeimos politikos kūrimo ir įgyvendinimo problemos Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2012, Nr. 1 (75), p. 5-65.
 14. Korpi, W. Gender, Class and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States. *Conference of RC10 of the International Sociological Association*. Prague, September 9–12, 1999.
 15. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.
 16. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2016, Nr. XII-2603.
 17. Reingardienė, J., Tereškinas, A. Darbo ir šeimos gyvenimo suderinimas Lietuvoje bei lyčių lygybė: iššūkiai ir galimybės. In: *(Ne) apmokamas darbas: šeimai palanki darbo aplinka ir lyčių lygybė Europoje*. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lygių galimybių plėtros centras, 2006.
 18. Stankūnienė, V. ir kt. *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 2001.
 19. Stankūnienė, V. Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas, 2006.

20. Navaitis, G. Požiūris į valstybės paramos šeimai veiksmingumą. *Socialinis darbas*, 2007, Nr. 6(1), p. 44-47.
21. Neyer, G. *Family Policies and Low Fertility in Western Europe*, 2003. MPIDR Working Paper WP 2003-021. <http://www.demogr.mpg.de/en/> [2016-12-21].
22. Plantenga, J., C. Remery. *The Provision of Childcare Services. A Comparative Review of 30 European Countries*, 2009. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=545&> [2017-01-04].
23. Plantenga, J., Remery, C. Child Care Services for School Age Children – A Comparative Review of 33 Countries, 2013. Prepared for the European Commission Directorate-General for Justice. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/130910_egge_out_of_school_en.pdf [2017-01-05].

Sonata Vyšniauskienė, Rūta Brazienė

Evaluation of Family Friendly Policy in Lithuania

Abstract

Purpose of this article is to disclose the effectiveness of family friendly policy implementation based on the attitudes of the parents with juvenile children, attitudes of experts in family friendly policy. The research goals are the following: 1) to describe the concepts family and family friendly policy; 2) to characterize support for family in the context of the welfare states regimes; 3) to analyse family social support system in Lithuania; 4) to prepare qualitative research methodology; 5) to carry interviews with parents with young children and experts on family friendly policy; 6) to present conclusions and recommendations for the improvement family and working life reconciliation. The research results revealed that there are no considerable differences in both parents and expert's attitudes towards family friendly policy in Lithuania. Both tend to criticize Lithuanian family friendly policy and indicate more disadvantages than advantages. The results indicated, that due to attitudes expressed by the informants, State should ensure adequate benefits and other social assistance means for families with young children; improve existing maternity, paternity and parental leave schemes, the legal basis; to increase public attention and subsidies to young families by helping to purchase real property; to establish more free future parents education centres.

Sonata Vyšniauskienė – socialinių mokslų magistrė, Lietuvos socialinių tyrimų centro doktorantė.

E. paštas: sonata.vysniauskiene@lstc.lt.

Rūta Brazienė – socialinių mokslų daktarė, Lietuvos socialinių tyrimų centro Vyriausioji mokslo darbuotoja.

E. paštas: ruta.braziene@dsti.lt.

Sonata Vyšniauskienė – Master in Social Sciences, PhD Student at the Lithuanian Social Research Centre.

E-mail: sonata.vysniauskiene@lstc.lt.

Rūta Brazienė – PhD in Social Sciences, Senior Researcher at the Lithuanian Social Research Centre.

E-mail: ruta.braziene@dsti.lt.

Straipsnis įteiktas redakcijai 2017 m. birželio mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2017 m. spalio mėn.